

ПОЉСКА У
ПУТОПИСНИМ РЕПОРТАЖАМА
СТАНИСЛАВА КРАКОВА

Универзитет у Београду
Факултет за образовање
учитеља и васпитача

Апстракт: Полазећи од поетике авангардног путописа, у тексту се тумаче најзначајније особености путописних репортажа Станислава Кракова из Пољске. Свест о пољским коренима и журналистичка професија водиле су писца двадесетих година прошлога века управо у Пољску из које Краков шаље највећи број својих европских путописа (шеснаест репортажа). Уз опис виђеног на путу, наглашен историзам и есејизацију путописа кроз упознавање читаоца с различитим знањима из историје и културе, до активирања сећања на тек завршени Велики рат и свест о крхкости цивилизацијској напретка, путописни наратив шири се ка предочавању оних видова страности у којима се испољавају процеси модернизације и напретка пољског друштва. Наглашено је да Краков не пише из неутралне позиције странца већ из позиције човека који према пољској држави и народу осећа јасну и неприкривену блискост и то не само као новинар који долази из пријатељске земље већ као неко ко јој пореклом одређеним делом и припада. Моделујући типску слику пољског менталитета, путописац ће клатно своје наклоности највише усмерити ка снажном националном осећању и хероизму, а посебно се указује на то да кад се у целини сагледају ове путописне репортаже нескривено је присутан негативан став према Русима и свему што је руско, а у складу с историјским искуством Пољске и актуелном друштвено-политичком ситуацијом у Европи.

Кључне речи: путопис, авангарда, историзам, Први светски рат, Русија, процеси модернизације

Путопис је жанр који у српској књижевности има дугу традицију, али може се рећи да је преломни тренутак у његовом развоју настао у периоду међуратне књижевности. Двадесетих и тридесетих година прошлог века овај до тада скрајнути жанр с маргине промера се у сâм центар књижевног збивања. Готово да нема значајнијег писца који се тих деценија није бавио путописом, те управо тада српска књижевност добија своја најинтригантнија и најбоља остварења ове врсте. Овакво занимање за путопис свакако није случајно – духовна клима превратничких међуратних година и дубока поетичка померања била су плодно и подстицајно тло за овакав замах путописне прозе. Авангардна струјања снажно су утицала на његов развој, а истовремено, овај жанр еластичних граница, који је кадар да у себе асимилује елементе других жанрова (романа, приповетке, есеја, песме, као и других жанрова сведочења, дневника, мемоара, аутобиографије) као да се нудио авангардном писцу. Склоност аван-

гарде да помера границе на свим нивоима, да се у свом негаторском духу обрачунава с различитим видовима традиционалног и конвенционалног, да експериментирате с књижевном формом, језиком и уопште с могућностима уметничког израза, посебно се снажно испољила у путопису.¹ У овој развојној етапи српске књижевности путопис постаје жанр сложене структуре у којем се на фону искуства с путовања, које је полазна тачка и предуслов сваког путописа, моделује сложена слика света и људске судбине. Чини се да су у путопису, више но у било којем другом жанру, српски писци могли да сучељавају различите приповедно-путописне перспективе, укључују и активирају дискурсе различитог порекла, укрштају стилске технике и поступке, те успостављају релације на разнородним текстуалним нивоима. Актуелност путописа била је изражена у различитим видовима и његова наглашена присутност није се испољавала само у објављивању појединачних путописних књига. Двадесетих година путописна репортажа доживљава свој пуни замах и у листовима и часописима међуратни писци објављују читав низ путописних текстова. Упознавање шире читалачке јавности с искуствима доживљеним на незавичајном простору постаје својеврсна константа у дневним и недељним новинама. Оваквој назовимо је путописној опсесији допринели су и спољни, друштвено-културни фактори: атмосфера поратних година будила је страст према путовању, упознавању страних култура и ширењу радозналости за ново и другачије, а, истовремено, напредак саобраћајних средстава омогућио је путнику лакше и доступније освајање нових простора, те је на тај начин донекле дестабилисао елитистички статус путника и путописа.

Авангардни писци исто као што су настојали да укрштају елементе различитих уметности тежили су и брисању јасних граница између уметничког и неуметничког, односно настојали су да прошире уметност на нове просторе, те се литераризује фељтон као и новинска репортажа. Путописна репортажа тих година била је у пуном замаху и ретки су међуратни писци који се нису с више или мање успеха опробали у оваквој врсти литерарно-журналистичког ангажмана. Новине су постале најутицајнији медиј и писци су схватили значај развоја новинарства и његовог утицаја у јавном животу друштва и појединца. Отуда се српски писци нису ограничавали на објављивање само у књижевним часописима већ су свом литерарном афинитету придодавали и новинарски ангажман не сматрајући да се на тај начин удаљавају од области естетизованог и уметничког: „Исто толико колико се осећам књижевником, осећам се и новина-

1 „Као и свака уметничка традиција тако и авангарда, ма колико била антитрадиционална, има своје конвенције. У ширем смислу, она сама није ништа друго до систем конвенција, упркос опречном мишљењу следбеника. Природно је да је њена најочигледнија функција антиконвенционална тенденција. То значи да су конвенције авангардне уметности, свесно или несвесно, директно и круто одређене обрнутим односом према традиционалним конвенцијама“ (Пођоли 1977: 27).

рем. Опет проблем. Када сам ушао у новинарство 1922. године онда су моји другови и пријатељи дрекнули: пропао песник, пропао приповедач. Ја међутим не сматрам да ми је новинарство штогод нашкодило. Не зна се шта је то књижевник [...] данашње новинарство представља једино место где песник једино може највише да затрепери: ту је вртлог од свега онога што нас окружава, политике, личних драма и тако даље“ (Црњански 1999: 442). Затварањем простора Великог рата отворио се и размрежио простор света за путнике жељне новог и другачијег искуства, а у писцима уморним од ровова јачала је глад за измештањем од познатог и уобичајеног.² Тако су српски путописци освајали до тада неупознате европске просторе од југа до њеног крајњег севера, али и егзотичне просторе Африке и Азије, а развој саобраћајних средстава убрзао је и олакшао сусрет с другим културама, обичајима, народима и омогућавао повод да се преиспита и сопствено завичајно наслеђе и лично животно искуство. Спој журналистике и књижевности у оквиру путописне репортаже показао се као веома плодотворан и подстицајан. У репортажама највећих српских писаца међуратног раздобља првобитни журналистички подстицаји развили су се и усложнили добијајући додатни естетски аспект.

Уз Милоша Црњанског и Растка Петровића, Станислав Краков је свакако најплодотворнији путописац и један од великих путника српске књижевности, а распон његових путописа ширио се од појединачних путописних књига (*Кроз Јужну Србију*) до путописних репортажа које је у међуратним деценијама слао пре свега као дописник *Времена*. Готово да су читава Европа и Медитеран мапирани у путописним текстовима овог писца, те Владимир Гвозден Кракова с правом назива „тоталним“ путописцем ових простора (Гвозден 2020: 449). Вођен различитим подстицајима и разноврсним пословима Краков у својим путописима не само да иде омиљеним трасама српских путописаца посећујући Шпанију, Италију, Француску, већ је његова путописна географија проширена просторима који су ређи у српској путописној традицији. Он читалачкој публици раскриљује и просторе који су до њега ретки у српском путопису, а међу њима су и неке области Источне Европе у којима се након распада Аустроугарске монархије променила геополитичка слика и настале нове националне државе које су у међуратним деценијама васпостављале и јачале свој национални и културни идентитет. Највише путописних репортажа из овог географско-тематског круга Станислав Краков је посветио опису боравака из новоуспостављене државе Пољске

² Основна позиција путописца јесте позиција странца који упознаје другачији свет и настоји да га уобличи књижевним средствима: „У нашој свакодневној егзистенцији заслепљују нас разне врсте животног аутоматизма: сматрамо природним оно што је само конвенционално, а навика одузима перцепцији мноштво могућих поступака. Странац није хендикепиран на тај начин: не делећи са нама наше навике, од их уочава, али им се не потчињава“ (Тодоров 1994: 332).

и то свакако није случајно. Учесник у два балканска и два светска рата, осведочени српски херој и родољуб, предани национални и културни посвећеник, Станислав Краков је преко оца Сигисмунда, лекара из аристократске пољске породице који се после слома устанка 1867. године и избегличких лутања скрасио у Србији, баштинио пољско порекло. Свест о пољским коренима и журналистичка професија која га је заокупљала и као дописника и као уредника, водиле су писца у међуратним годинама у више наврата управо у Пољску из које Краков шаље највећи број својих европских путописа, прецизније, чак шеснаест путописних репортажа. Може се рећи да је уз медитерански басен управо Пољска повлашћени, централни простор Краковљевог журналистичког путописа. Путописе из ове источноевропске државе Краков шаље у више серија текстова обједињених под заједничким надсловима („На путу кроз Пољску“, *Време*, 1922; „На путу са посланицима кроз Пољску“, *Време*, 1923) или у низу појединачних репортажа писаних различитим поводима и то 1922. и 1923, и нешто касније, 1929. године.

У овом корпусу путописа Станислав Краков не излази превише изван граница репортажног текста, односно не тежи да наглашеније естетизује путопис већ поштује жанровске норме и једноставнију сугестивност журналистичког дискурса. Може се рећи да Краков, за разлику од Црњанског, остаје веран и доследан у поштовању онога што од њега као дописника из стране земље очекује читалачка публика у отаџбини. Путописне репортаже из Пољске показују верност путописном обрасцу као жанру сведочења и авангардни писац пре свега свој таленат испољава као путник са задатком да читаоца прецизно извести о ономе с чим се сусрео на путу, о сврси путовања, о пријему домаћина, али и да укаже на културне споменике, историју видљиву у знацима садашњости, да промисли актуелни друштвени тренутак уз призивање онога што га је у прошлости припремило. Тако се и у овим путописима Станислава Кракова укрштају различити дискурси – односно путописни поступак моделовања страног простора остварује се амалгамом прошлости и садашњости, видљивог и невидљивог, присутног и скривеног, а кроз тематизовање културолошких, историјских, економских, политичких и социјалних аспеката. У Краковљевим пољским путописима исказује се не само новинарска ангажованост да се укаже на пољску актуелну садашњост и друштвену климу, већ се јасно испољава и пишчев став не само о значају и статусу поново самосталне пољске државе него путописни наратив дисперзивно шири ка опсежнијим промишљањима европске свакодневице као и ближе и даље историје.

Станислав Краков мапира шири простор Пољске посећујући њене највеће и културно-историјски најзначајније градове. Кракову и Варшави посвећен је претежни део ових путописа, али се пажња усмерава и на Лавов, Познањ као и на Вилњус која је у тренутку пи-

сања присаједињена Пољској да би у годинама које су уследиле била враћена територијама Литваније. Пишући о Пољској у раним и позним годинама треће деценије двадесетог века, Станислав Краков не пише из неутралне позиције странца већ из позиције човека који према пољској држави и народу осећа јасну и неприкривену блискост и то не само као новинар који долази из пријатељске земље већ као неко ко јој пореклом одређеним делом и припада. Отуда се на овим страницама може осетити јасна усхићеност успоном новоослобођене Пољске, занесеност њеном освојеном независношћу, вера у њен даљи незауостављиви успон и величање некадашње славе која треба да се поврати у временима која су пред њом: „Код свих оних чије границе не познају Пољску, који ову данас највећу словенску правно уређену државу познају само из случајних литерарних сазнања, постоји једно веровање само у хероизам и високи културни ниво пољског народа“ (Краков 2020: 278). Краков, може се рећи, неретко наступа као нескривени пољски родољуб који је против свега и свих који су пољском народу у прошлим вековима ускраћивали самосталност, а и против свега што се као претња указује из будућности.

Споменици културе, значајне грађевине и културна добра отежала под бременом историје представљају повлашћена места путописног жанра, незаобилазне просторе на које је усмерена радозналост и фасцинација путника. Они су својеврсна лична карта великих градова, оно по чему се међусобно самеравају те су у традиционалном путопису као и у туристичким бедекерима одреднице према којима се трасира рута обиласка. Иако већина авангардних путописаца има критички однос према туризму и позицији туристе као путника који површно и лаковерно упознаје стране земље (овакав отклон путописца од туризма којим се профанизују света места културе и преиначују до статуса савремених туристичких фетиша посебно је истакнуто у *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског), готово да је неостварљиво да путописац не буде истовремено близак туристи јер ове две фигуре странца спаја иста позиција путника радозналост да упозна и разуме страни свет који се отвара на путовању. Станислав Краков у маниру традиционалног путописца описује катедрале, замкове, тргове, музеје пољских градова кроз које пролази листајући палимпсесте историје у путописној репортажи. Јасно је да оваква путописна усмереност подразумева висок степен ерудисије и сваковрсног знања које Краков несумњиво поседује и функционално га користи у моделовању путописне наративе. При томе, говор о прошлости у текстовима путописаца ерудите увек је прича о доживљеном тренутку у коме се срж прошлости сублимира у видљивом симболу њеног материјалног остварења у грађевинама и музејима. Путопишчева намера и јесте у томе да ослушне шум времена у актуелном, да у путописном тексту посредује симултаност прошлог и савременог које пружа онај специфичан доживљај уз-

буђења и уживања које се доживљава на путовању. Онолико колико му је допуштао задати опсег новинске репортаже, Краков призива историју успона и падова пољске државности, периоде окупација и револуција, отвара кратке путописне записе о најзначајнијим пољским владарима, херојима и уметницима. Дивљење пред варшавским краљевским замком, катедралом у Вилњусу или краковским Вавелом подстиче путописца да у оквиру путописног текста обликује краће есеје о знаменитим Пољацима и догађајима који су обележили бурну историју овог народа. Боравећи у Вилњусу, коју посећује у два наврата и назива је северном пољском престоницом,³ Станислав Краков прави својеврсни каталог њених знаменитости, а пре свега црква над којим стоји култ Мајке Божије оличене у икони чудотворне Богородице Остробрамске. Катедрала краља Ладислава из 14. века биће повод путописцу да отвори врата историје и призове настанак династија, укрштање литванских и пољских корена, освајања и уништења која нису успела да пониште лепоту грађевине. Исти поступак актуелизовања историје која има своје амблеме у урбаној архитектури спровешће и описујући Краков који је из овакве перспективе изузетно подстицајан за путописца: „Писати о Кракову а не спомињати древне пољске легенде немогуће је. Читав Краков је у легенди и традицији. / У легенди је и зачет“ (Краков 2020: 52), односно: „Све је у Кракову историја“ (Краков 2020: 54). Краков је центар пољске духовности и културе, те у путописима из Пољске он не узима случајно централно место. Фасцинантна архитектура, палате пољских племића, споменик Копернику, Јагелонски универзитет као један од најстаријих у Европи и као круна свега комплекс на брду Вавел – све су то разлози због којих путописац Краков истиче као главну драгоценост Пољске и незаобилазну путописну дестинацију. Срж пољске прошлости Станислав Краков препознаје управо у Вавелу од којег и креће разлистивање историје почев од чувеног мита предоченог у фигури змаја, преко вавелског замка и катедрале Св. Станислава и Вацлава у којој су сахрањивани пољски краљеви и племићи, те је путописац назива „пољским Пантеоном“ (Краков 2020: 298). Оно што је посебно вредно путопишчевог дивљења јесте однос Пољака према сопственим знаменитостима и историји која се кроз њих испољава: „Обнову Вавела Пољаци изводе готово све добровољним прилозима, које је читава Пољска дала да ово светилиште њене историје добије свој првобитни изглед. / Пољаци се нису задовољили да своју историју чувају само у књигама. Они желе да је имају живу у зидовима својих замака, краљевских дворова и гробница, кула и бедема. Нигде се толико не ради на рестаурацији историјских споменика као у Пољској“ (Краков 2020: 300). Вероватно је овако

3 „Кроз читаву историју Пољске блистају као два фара имена њених старих престоница: Вилне и Кракова. Читава се пољска историја концентрисала у краљевским капелама њихових цркава, у зидовима њихових замкова, у барокним грађевинама њихових универзитета, првих у словенским земљама“ (Краков 2020: 293).

исказано поштовање према односу Пољака према националној историји и њеним светињама подупрто и завичајном перспективом самог путописца, односно његовим искуством у отаџбини у којој се културне вредности неретко занемарују и препуштају нагризајућем току времена. У путописним репортажама из Старе Србије, које су пре обједињеног објављивања у оквиру књиге *Кроз Јужну Србију* такође појединачно објављиване у *Времену*, Краков упоредо са сликама непроцењивих вредности ставља описе несхватљиве запуштености и пропадања, разваљених зидина манастира, уништених фресака, неометаног рада времена које је, упорно попут рђе, лагано завршавало започети посао. Влага која троши зидове Бигорског манастира, иструлеле иконе по мрачним ћошковима цркве Св. Богородице код Кучевишта и Марковог манастира, запуштен манастир Св. Пантелејмона у Охриду пун ђубрета и лобања животиња, свеци које гледају кроз разваљену куполу манастира Св. Николе давали су довољно разлога за путопишчево неспокојство. И док се у путописима из Пољске диви напору Пољака да после Великог рата врате стари сјај катедралама, замковима и улицама градова, Краков у путописима по просторима сопствене новоосноване државе уочава и осуђује општи државни и национални немар и лењост: „И пуне су нам шуме, поља и клисуре расипнички разбацаних драгоцености што пропадају од влаге, сунца и људске глупости док би их свугда у музејима под стаклом брижљиво чували“ (Краков 1926: 22). Писање о страном простору увек је, бар донекле, одређено завичајним пртљагом путописца. Дивећи се пољској брижњости и преданости у очувању историјских споменика, Краков истовремено критикује и сопствени национални менталитет обележен варљивим и кратким сећањем.

Осведочени патриота и ратни херој, Станислав Краков и као путописац оданост нацији, родољубље и истрајност у ослободилачким тежњама највише цени код народа које упознаје на путовањима. Слика народа који се упознаје на путу, тумачење својеврсне колективне националне менталне мапе једно је од тежишних елемената у путопису. У репортажама из Пољске Краков у пољском народу препознаје и наглашава управо ону патриотску и војничку црту, те се у овим путописима уочава јасна путопишчева наклоност и разумевање позиције Пољске међу европским државама. Пољаци су, читамо у Краковљевим путописима, изразити родољуби којима векови које су провели под окупацијом других народа нису угасили слободарске тежње и спремност да се жртвују за слободу и остварење самосталне државе: „У великој познањској изложби Пољаци су умели да истакну све своје националне особине: цела изложба дата је са једним великим естетичким смислом и сва је прожета силним националним патриотизмом“ (Краков 2020: 283). Иако у типској слици пољског менталитета раздваја два пола, путописац ће ипак клатно своје наклоности више усмерити ка снажном националном осећању

и хероизму. Кад пише о пољским владарима као изразитим појединцима који су обележили историју Пољске, Краков њихов значај оцењује управо по овом, патриотском критеријуму. Тако се као опонентне могу издвојити фигуре последњег пољског краља Станислава Августа из 18. века и тадашњег првог председника пољске државе маршала Пилсудског. Последњи краљ је трагична фигура пољске историје, принуђен на три деобе Пољске и вољан да, како путописац истиче, своју државу прода Русији, те иако се диви лепоти његовог раскошног дворца у Варшави, Краков не пропушта да истакне да је овај љубавник Катарине Друге „велики естетa али слаби владалац“ (Краков 2020: 40). Насупрот њему, путописац у више наврата истиче лик и значај маршала Пилсудског као „шефа народа“ и творца модерне Пољске. Војничко искуство из три рата у којима је учествовао доприноси да путописац Краков где год да путује то чини с емпатијом бившег ратника. „Енергично лице старог војника“ маршала Пилсудског (Краков 2020: 35) изазива поштовање путописца, он се диви његовој појави и приликом личног упознавања 1922, али и кад му седам године касније, обилазећи изложбу у Познању посвећује посебан текст називајући га „највећим савременим пољским војником“ (Краков 2020: 303) чији је лик овековечен на статуама и сликама модерне пољске историје.

А оно што фигури маршала додаје посебан и неупитан значај јесте његова револуционарна прошлост, боравак овог пољског родољуба у руским тамницама, а посебно пресудна улога у рату са совјетском Русијом (1920–1921) и његов успех у освајању пољске независности. Истичући радикалан утицај Пилсудског у унутрашњој и спољној политици Пољске, Краков хотимично не жели да помиње његову сарадњу с Немачком и Аустроугарском на почетку Првог светског рата. Разлог томе је што је Пилсудски, али и српски путописац, главну претњу по национални и државнички статус Пољске видео у Руској империји, царској или бољшевичкој свеједно. Кад се у целини сагледају путописне репортаже Станислава Кракова из Пољске, нескривено је присутан негативан став према Русима и свему што је руско. Краков ову источноевропску државу, а у складу са својим пореклом и политичким уверењем, не сагледава превасходно из уобичајене путописне и бар привидно неутралне позиције странца него из перспективе некога ко том простору и нацији посредно припада те се очекивана путописна непристрасност неутралише јасно израженим ставовима и закључцима обојеним личном емоцијом. Руси су у овим пољским репортажама пре свега освајачи, немилосрдни окупатори и варвари. За „страшно столеће робовања“ Пољске Краков кривце налази једино у Русима, готово занемарујући или само узгред спомињући друге узурпаторе пољске територије. Посећујући пољске градове и отварајући странице историје путописац не заборавља да укаже на тамне периоде прошлости у којима се пре свих истичу руски злочини над пољским народом, мапирају

гробља повешаних устаника из 1863. године (Краков 2020: 46; 71), читалац упућује на руске тамнице у којима су страдали пољски родољуби, а описујући катедрале и грађевине запажа трагове куршума из борбе с бољшевицима након тек завршеног Великог рата (Краков 2020: 44). И слава царске Русије у овим текстовима сведена је на зверства и освајања, те сасвим потиснута под оним што је уследило након Октобарске револуције. У путопису из Холандије из 1930. године „Код Петра, великог бродоградитеља“ Краков не пропушта да опише споменик посвећен великом руском цару представљајући га симболом најславнијег дела уништене царске прошлости (Краков 2020: 323). Похвале руским царевима, логично, нема у репортажама из Пољске. Русија је поистовећена са својом совјетском, бољшевичком варијантом која је код Кракова, а чија је мржња према комунизму обликовала и многе његове позније политичке и животне одлуке, једнака цивилизацијском паду у бесмисао и варварство. Опис судбинског преокрета у руској историји централна је тема у жанровски сасвим хибридном путопису Станислава Винавера *Руске њоворке* (1924), чији су појединачни делови такође објављивани у облику новинских текстова у *Полијици* и *Рејублици* 1919. године под заједничким и сугестивним насловом *Из земље која је изјубила равнойежу*. Оваквим поднасловом не само да је успостављен извесни поетички континуитет с пишчевом предратном приповедном прозом (*Приче које су изјубиле равнойежу*, 1913) него је наглашено путопишчево гледиште на револуцију у Русији као на деструктивну и самоубилачку историјску силу, која не само да је укинула претходни поредак него је довела до поремећаја основних социјалних, моралних и културолошких веза и вредности. „Дошли су хирурзи који хоће пре времена да изврше операцију, да би се што пре родило дете. Њима је свеједно што при тој операцији може трпети мати детиња – Русија [...]. Млади лекари, пуни вере и смелости, узимају тестере, кљешта и ножеве. Кркља џиновска Русија“ (Винавер 1924: 78) – описује Винавер историјски прелом и суноврат царске империје.⁴

У Краковљевим путописима види се да је пољско родољубље умногоме одређено изразитом русофобијом и потребом да се сви знакови „руске прошлости“ избришу из видљивог дела пољске садашњости. У једном тренутку путописац се неће либити да, цитирајући свог неименованог сапутника, подвуче прожимајући став пољског народа према својим словенским суседима: „Ето, то је та Русија, жбирска, жандармска и целатска, коју ми мрзимо!“ (Краков 2020: 46). Описујући рестаурацију пољских градова путописац из текста у текст описује марљивост Пољака да пониште присутност Русије у својим отаџбинским просторима: у Вилњусу „Бришу све трагове руског господарства. У вароши су два обезглављена споменика. То су Пољаци збацили са постоља бисту Катарине Друге

⁴ Видети више у Јаћимовић 2005: 172–190.

и неког руског генерала-целата, чије име није ни вредно памтити“ (Краков 2020: 46), а стари Универзитет се „чисти од руских превртки“ (исто: 300); у Варшави „Замак је поново узео свој стари пољски изглед. Избрисано је оно време када је у њему становао руски губернатор“ (исто: 38); док се у раскошни Вавел враћају отета уметничка дела која су деценијама била у музејима Москве и Петрограда (исто: 299). Разумљиво је да су путописцу била несхватљива бољшевичка варварства на пољским просторима, а он не скреће пажњу само на жртве и ратне сукобе него и на одсуство културне свести које доводи не само до отимања културног блага него и до несхватања њене вредности. Тако ће у два наврата путописац споменути руско/бољшевичко упропашћавање старих гоблена што у овим путописима представља парадигматичан приказ бољшевичког варварства: „у другој сали су наслагани скупоцени гоблени из седамнаестог и осамнаестог века. И њих су Руси такође однели па их сада вратили. Неколико од њих су унакажени и исечени, јер су их пљачкаши из Русије кројили на неке троугле, да би их могли ставити изнад врата“ (исто: 399), односно „Од 156 опљачканих гоблена Руси су вратили 120, али то су највећи и најлепши, чија је вредност непроцењива. Мали су упропашћени јер су Руси са њима превлачили фотеље по царским одајама“ (исто: 299-300). При томе Руси, и кад су „на правој страни историји“, не стичу путопишчеве симпатије, односно он избегава да коментарише ситуације кад би њихови извесни ратнички поступци заслужили макар узгредну похвалу и шири путопишчев коментар. Укрштајући старију и новију историју Пољске, а то је чест случај у Краковљевим европским путописима, он проналази ожиљке које је Велики рат оставио на древним грађевинама. У варшавском замку, кад су Немци током рата заузели град, он проналази трагове крви и куршума којим су руски војници усмртили немачког официра у варшавском дворцу. И ту се прича завршава и путописац не налази разлог да помене учешће и страдање овог словенског народа који је из ратне драме прешао у грађанску катастрофу после Октобарске револуције. С друге стране, године под Наполеоном путописац сматра „сјајним периодом“ пољске историје јер у то време наступа кратак период суверенитета дела Пољске, а велики освајач пружао је варљиву наду у могућност коначног ослобођења Пољаке од пруског и руског утицаја.

Путописац у већини текстова истиче, уз снажно родољубље, изразиту религиозност Пољака која чини срж њиховог националног идентитета и јединства очуваног на супрот резovima под притиском бурне историје. У опису пољских градова Краков посебну пажњу посвећује катедралама, поворкама верника, страсном католичанству које је било видљиво на просторима новоуспостављене пољске државе. Управо је католичанство по мишљењу путописца било онај штит око којег су се Пољаци сабирали и који су вековима користили као

заклон од империје највећег православног словенског народа. У путопису из Букурешта из 1925. године („Весела варош под опсадним стањем“) Краков препознаје јак словенски утицај и моћ православља који замагљују латинско порекло на румунским просторима. Рецепт за очување националног идентитета он види управо у начину на који су се Пољаци бранили од православног, односно руског притиска: „Пољаци (*су се*) мудро и упорно бранили фанатичким католицизмом, знајући да се једино одбијајући православље могу да одбране од Руса“ (Краков 2020: 116). Опозиција између католичанства и православља дубоко је одредила односе међу европским државама и направила јаз који неће бити исправљен ни у потоњој историји. Страх од једине православне империје добиће додатну димензију револуционарном променом режима и стварањем совјетске Русије. Судбински преокрет у руској историји прелио се преко њених граница и условио промене на мапи Европе, те придодао наизглед рационалну потпору ирационалном страху. Иако у својим путописима Станислав Краков не тематизује Русију, он ће последице револуције које су се слиле у поратну атмосферу тек завршеног великог рата посредовати у многим својим европским путописима. И док је Станислав Винавер овој теми посветио посебну књигу *Руске њоворке*, жанровски тешко одредљиву, али с путописном основом, Краков је „руске поворке“ препознавао на улицама европских градова. У путописима из Бугарске, Румуније, Немачке Краков ће оставити простор за руске избеглице који покушавају да се уклопе и нађу своје место у поратној Европи. „Русе срећете свуда“ (Краков 2020: 19) – закључиће приликом боравка у Софији, где руски уметници приређују кабарете или се уз непрестане молитве окупљају у православним црквама, док путопис из Варне почиње реченицом: „Прво што се опази када се дође у Варну то су Руси“ (Краков 2020: 126). Описујући дубоку немачку кризу и суморна времена у Берлину, путописац ни тада неће пропустити да узгред помене несрећу руских избеглица за које се сакупља помоћ (Краков 2020: 61). Путописи из Пољске не остављају простор за опис руског расејања и поратне несреће – руски аспект у овим репортажама сведен је на реликт прошлости који треба да се превазиђе и претња из садашњости која се не сме остварити. Трауматично искуство из Првог светског рата спојено је с годинама ратовања с большевицима (1920–21) и подведено у исти збир трагичних историјских збивања.

Сећања на Велики рат и својеврсна ходочашћа по местима страдања нису ретка у међуратном српском путопису. Рат који је уздрмао темеље европске цивилизације, дестабилизовао све вредности и довео у питање веру у просвећеност и цивилизацијски напредак човечанства променио је перспективу гледања на свет и човека, као и писања о њима. Путописци, који су неретко бивши ратници са живим сећањем на фронтове, у просторима у којима странствују не препознају само полет поратног обнављања него и оживљење који су

остали иза највећег губилишта које је свет до тада доживео. Станислав Краков путујући кроз пољске градове представља државне великодостојнике у којима се сублимира војничко искуство, описује трагове које су на древним грађевинама оставили ратни сукоби, а посебан текст „Кроз галицијска поља“ посвећен је посети једном од најстрашнијих попришта из европске историје. Простор бившег крвавог фронта путописац посматра из перспективе путника у возу између Лавова и Кракова, а познато је да су воз и авион повлашћена места у међуратним путописима, односно да је динамизација простора омогућена визијом која је остварена новоосвојеном брзином коју су пружала савремена саобраћајна достигнућа. У овој путописној репортажи, уз брзу смену пејзажа пред очима посматрача, успоставља се двострука слика дата кроз укрштај видљивог и прошлог у истом призору и свести путника који чува живо ратно искуство. И путописац и његови неименовани сапутници свесни су да је блага и питома слика пејзажа само спољашња опна иза које се крије сенка смрти, страдања и разарања: „Шта су ове шуме виделе војника, шта је граната кроз њих прохујало...“ (Краков 2020: 49). Опозиција између ратне деструкције, уништитељске моћи човека и благице обновитељске истрајности природе средишна је у овој путописној репортажи: „А шуме се смеју под сунцем и скриле су својим зеленилом ратне ране. Све се обновило, све је оживело. Плугови су прошли преко поља избразданих рововима и разривених гранатама. Преко плодне галицијске земље се разлило благостање мира и рада“ (Краков 2020: 49–50). Овакви описи, који се могу читати и као критика цивилизације спремне да саму себе доведе до понора самоуништења, и као резигнација пред оним у шта је човек спреман да се претвори у граничним ситуацијама, блиски су онима у Краковљевом роману *Крила*. Завршавајући роман погибијом главног јунака, поручника Душана Каповића који умире у својеврсном „веселом лудилу“, Краков поентира приповедање реченицом сасвим другачије семантичке носивости: „Ипак се гребен и даље весело руменио на сунцу (Краков 1991: 132). Ратови и трагичност људске судбине у њима само су пролазни резони у незаустављивом ходу историје изнад које је природа с упорном доследношћу у трајању и равнодушношћу пред колективним и појединачним страдањем човека.

Посебан путописан ток у репортажама из Пољске посвећен је описима модернизацијских токова и вери у напредак државе. Авангардни путописци неретко, а разумљиво, исказују различите уметничке афинитете. С једне стране, писци су након ратног искуства разочарани европском цивилизацијом и окрећу се просторно или временски удаљеним културама, а с друге уздижу се њена модерна технолошка достигнућа доводећи се у текстовима футуриста до својеврсног култа којим се негирају традиционалне вредности. И Краков у путописним репортажама из Европе непрестано суочава

разнолике путописне интенције, односно укршта различито усмерене планове писања о страном простору. Уз опис виђеног на путу, наглашен историзам и есејизацију путописа кроз упознавање читаоца с различитим знањима из историје и културе, до активирања сећања на тек завршени Велики рат и свест о крхкости цивилизацијског напретка, путописни наратив шири се ка предочавању оних видова страности у којима се испољавају процеси модернизације и напретка пољског друштва. Путопис из Варшаве тако ће из приче о историји варшавског дворца и последњег пољског краља на свом крају нагло прећи на опис знакова модерности, одушевљење брзином нових аутомобила по улицама града који се из древне престонице претвара у нови космополитски град (Краков 2020: 41–42). Похвала напретку Пољске наглашенија је у позним путописима из ове државе, онима писаним 1929, десет година након стицања независности. Посећујући изложбу у Познању, путописац ће бити усхићен индустријским напретком Пољске, макетама новоизграђених мостова и грађевина, моделима нових пољских тенкова и авиона. Посебну фасцинацију чини посета Гдињи у којој је остварен „један фантастичан сан“ (Краков 2020: 281–282) и која је од малог рибарског села претворена у једно од најмодернијих пристаништа у Европи.

Путописне репортаже из Пољске чине важан део европских путописа Станислава Кракова. Не само да је писац у њима, кроз не сувише сложену журналистичку форму, настојао да читаоца из отаџбине упозна с новоствореном источноевропском државом већ је ширећи дијапазон ка даљој историји и ближој ратној прошлости, испричао причу о једној земљи и једном словенском народу, али и проговорио о сопственим афинитетима, страховима и надама.

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер Станислав. *Руске њоворке*. Сарајево: Књижара Д. и А. Кајон, 1924.
- Гвозден, Владимир. „Путописи Станислава Кракова о страним земљама“. У *Наши савременици о Кракову*. Београд: Службени гласник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020. 437–466.
- Јаћимовић, Слађана. *Путописи српске авангарде*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.
- Краков, Станислав. *Кроз Јужну Србију*. Београд: Време, 1926.
- Краков, Станислав. *Крила*. Београд: „Филип Вишњић“, 1991.
- Краков, Станислав. *Чар Синијере*. Београд: Службени гласник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020.
- Пођоли, Ренато. *Теорија аванјардне уметности*. Београд: Нолит, 1975.
- Тодоров, Цветан. *Ми и други – француска мисао о људској разноликости*. Београд: Чигоја, 1994.

Црњански, Милош. *Есеји чланци II*. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, Српска књижевна задруга; Lausanne: L'Age d'Homme, 1999.

Sladana Jaćimović

Poland in the Travel Writing of Stanislav Krakov

Summary

Using the poetics of the avant-garde travelogue as the starting point, we analyse the most significant features of Stanislav Krakov's travel reports from Poland. Being a journalist by trade, on the one hand, and being conscious of his Polish roots on the other, lead Krakov to Poland, from where he sent the majority of his European travel reportage (a total of sixteen reports). It can be said that, alongside the Mediterranean Basin, Poland takes up the privileged central space in Krakov's journalistic travel writing. These articles intersect various discourses – namely, the travel narrative of modelling foreign space is realized through the intersection of past and present, visible and invisible, present and concealed, and through the thematic exploration of cultural, historical, economic, political, and social aspects. In Krakov's Polish travel reportage, we find not only the journalistic striving to highlight the current Polish reality and social climate, but the author's stance on the significance and status of the newly independent Polish state is clearly manifested as well. Furthermore, the travel narrative expands dispersively towards more comprehensive reflections on European everyday life, as well as the recent and not so recent history. Emphasized is the fact that Krakov does not write from a neutral vantage point as a foreigner, but rather from a standpoint of someone who feels a clear and undisguised closeness to the Polish state and people, not only as a journalist coming from a friendly country but also as someone who partly belongs to it by origin. Describing what is seen, the travel writer's intention to listen to the echoes of time in the present is clear; that is, to mediate in the travel text the simultaneity of the past and present, which provides that characteristic experience of excitement and enjoyment felt whilst travelling. By modelling a typical image of the Polish mentality, the travel writer will mostly direct the pendulum of his inclinations towards strong national feelings and heroism. It is particularly noted that when these travel reports are considered as a whole, there is an unmistakably negative attitude towards Russians and all things Russian. Polish patriotism is largely determined by pronounced Russophobia and the need to erase all signs of the "Russian past" from the visible part of the Polish present. In addition to the description of what he saw on the journey, historicism and the essayization of travel writing are developed through acquainting readers with various pieces of knowledge regarding history and culture, as well as activating memories of the recently concluded Great War and awareness of the fragility of civilization's progress. The travel narrative expands towards presenting those forms of foreignness in which processes of modernization and progress of the Polish society are manifested.

Keywords: travel writing, travelogue, avant-garde, historicism, World War I, Russia, processes of modernization

Примљено: 15. 2. 2023.

Прихваћено: 1. 11. 2023.